Ա. Ի. ԱՐԵՎԻԿՅԱՆ

ՈՉՄԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

(Ձևաբանություն. գոյական. ածական. թվական)

Ոզմի բարբառի ձևաբանական կառուցվածքը շատ ուշագրավ է։ Այն շրջման եզրեր ունի Վանի, Շատախի և Մոկսի բարբառների քերականական կառուցվածքի հետ, բայց և զգալիորեն տարբերվում է իր բազմաթիվ յուրահատկություններով։ Հենց այդ տարբերություններն էլ նկատի ունենալով, հայ բարբառագետներից պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը և գոց. Ա. Գրիգորյանը Ոզմի «լեզուն» դիտում են իբրև առանձին բարբառ[1]։

Ինոզներս, որ բուն ոզմեցիներ են և հիանալի պահպանել են մայրենի բարբառը, մյուս ոզմեցիների նման հպարտությամբ ասում են. «մընք՝ Վանա Շատխա լիզու կրխասկնանք՝, նարոնք՝ Հոզմա լիզու չըն խասկնա» (խոսքը վերաբերվում է բուն բարբառին և ոչ թե ծածկալեզվին, որով Ոզմի խոսացվածքը բացառիկ տեղ է գրավում հայ բարբառների մեջ)։ Անշուշտ, ոզմեցիների այս ասածի մեջ կա որոշ չափազանցություն, որ գալիս է ինչպես յուրաքանչյուր բարբառը կրողի, այնպես էլ ոզմեցու՝ իր բարբառը մյուսներից խիստ տարբեր տեսնելու ձգտումից։ Բայց փաստ է այն, որ Ոզմի բարբառը մոտ ու հեռու գտնվող բարբառներից զգալիորեն տարբերվում է։

Երբ Ոզմի բարբառի հնչյունական ու ձևաբանական իրողություններն ու բառապաշարը համեմատում ենք մեծավաստակ հայագետ Հր. Աճառյանի նկարագրած Վանի բարբառի[2] և բանասիրական գիտությունների թեկնածու Մ. Մուրադյանի շատ արժեքավոր «Շատախի բարբառի»[3] համապատասխան երևույթների հետ, համոզվում ենք, որ Ոզմին յուրահատուկ գիրք է գրավում և առանձնանում է մյուսներից իբրև ինքնուրույն բարբառ։ Մենք այդ յուրահատկությունները մանրամասնորեն ներկայացնում ենք մեր «Ոզմի բարբառը» մենագրական ուսումնասիրության առաջին մասում, իսկ այս հոդվածում՝ բարբառի ձևաբանության մի մասը, որ յուրաքանչյուր հետաքրքրվող համեմատելով Վանի ու Շատախի բարբառների հիշյալ հետազոտությունների համապատասխան երևույթների հետ, հեշտությամբ կտեսնի տարբերություններն ու ընդհանրությունները։

Ոզմի բարբառը «կը» ճյուղի բարբառներից մեկն է։ Այդ ճյուղի մյուս բարբառների նման սա ևս սահմանական եղանակի ներկա ժամանակը կազմում է դրաբարի ձևով՝ բալասկգրին ավելացնելով կը, երբ այն սկսվում է բաղաձայնով (կուիմ>կըկովիմ, վերանամ>կրվիրանամ) և կ, երբ սկսվում

---

1 Տե՛ս Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, 1953, էջ 93, Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, 1957, էջ 89։

2 Հր. Աճառյան, Քննություն Վանի բարբառի, Երևան, 1952։

3 Մ. Հ. Մուրադյան, Շատախի բարբառը, Երևան, 1952։

է ձայնավորով (եփեմ>կիփիմ, ապրեմ>կապրիմ)։ Անշուշտ, միշտ չէ, որ բայաձևը լրիվ համապատասխանում է գրաբարին, և բարբառի հնչյունափոխական ու ձևաբանական օրենքներով պայմանավորված՝ հանդես է գալիս որոշ փոփոխությամբ։

ԴՈՅԱԿԱՆ

Հոգնակիի կազմությունը

Ոզմի բարբառում տարբեր հոգնակերտ մասնիկներ կան՝ -իր, -նիր, -ք || -ք՛, -տիր, -քիր, -քտիր, -վիրք, -անք || անք, -ինք, -ընք || ընք, -տար || -տար, -վանք։

Դրանցից տարածվածներն են մի քանիսը։

Միավանկ բառերը, մեծ մասամբ, հոգնակին կազմում են իր մասնիկով. ինչպես՝ արջ—առճիր, բահ—պախիր, գայլ—կ՛էլիր, գետ—կ՛իտիր, գիւղ—կ՛ըղիր, գործ—կուրծիր, թուր—թուրիր, հաց—խացիր, տուն—տընիր, ցաւ—ցավիր, փոր—փուրիր և այլն։ Դրանցից բուր բառի ու-ն փոխվելով ը-ի, երբեմն հոգնակին լինում է բըրիր։

Միավանկ սիրտ բառի հոգնակին կազմվում է նաև նիր-ով (սըրտնիր)։

Գիւղ բառի հոգնակին լինում է նաև կ՛ի՛ղրանք։

Ի-ով վերջացող միավանկ բառերից ձի բառը գործածվում է ձիյակ, որը ստանալով տիր մասնիկը դառնում է ձիյակտիր։ Իսկ ձի բառի հոգնակին լինում է ծիյանք։

Ու-ով վերջացող միավանկ բառերի հոգնակին լինում է իր մասնիկով, որից առաջ տեղի է ունենում ու>վ հնչյունափոխություն, ինչպես՝ լու—լ՛ըվիր, ձու—ձ՛ըվիր։

Բաղաձայնով վերջացող բազմավանկ բառերի հոգնակերտ սովորական մասնիկն է նիր. ինչպես՝ արջառ—աճառնիր, բոժոժ—պըժօժնիր, դանակ—տանկընիր, երես—ըրիսնիր, կոճակ—կօճկընիր, ջրաղաց—ճէղցընիր և այլն։ Այս կարգի շատ բառեր ունեն տիր, քտիր հոգնակերտ. ինչպես՝ ամառ—ամառքտիր, բերան—բէրանքտիր, անուն—անունքտիր, ձմերուկ—ծըմէրուկտիր, տախտակ—տախտակտիր, տոպրակ—տօպրակտիր և այլն։ Մի շարք բառեր հոգնակի են կազմում և՛ -նիր, և՛ -տիր կամ -քտիր վերջավորությամբ. ինչպես՝ դանակ—տանկընիր և տ՛ընկըտիր, կոճակ—կուճկընիր և կուճկըտիր, երես—ըրիսնիր և ըրիսք՛իր և այլն։ Քիր վերջավորությամբ հոգնակի ունեն բռնիր, խնձոր, կաքաւ և այլ բառեր, որ լինում են՝ բռնիրքիր, խըձնօրքիր, կաքավքիր։

Բազմավանկ այն բառերը, որոնց վերջի հնչյունն է ի, հոգնակին կազմում են մեծ մասամբ ք || ք՛ մասնիկով. օրինակ՝ ածելի—առծըլէք՛, կաշի—կաշիք, հայելի—խէլիք՛, մատանի—մատնիք, ոսկի—ըսկէք՛, ուսկէք՛, ուռի—ըռէք՛, քամի—քամէք, քեռի—ք՛էռէք։

Այս խմբի բառերից ազի բառի փոխարեն գործածվում է պուչ (<պոչ), որի հոգնակին լինում է պուչնիր։ Աղաւնի բառը ստանալով կ, հոգնակին լինում է առավնիկնիր, յաղվընէ—յաղվընէք՛։ Այգի բառի փոխարեն օգտագործվում է հաղար—հաղարք՛իր։

Բանալի բառը վերջում ստանում է ա. և հոգնակին լինում է պալնիսքիր: Ջրի բառի հոգնակին ար՝ մասնիկով ունի ճարէր՝ ձևը:

Հոգի բառի հոգնակին լինում է երկու ձևով՝ խուկինիր և խուկ՚էր՝:

Նկատելի է, որ վերջնահնչյուն ի-ն հաճախ հնչյունափոխվում է է-ի, երբ բառը հոգնակի մասնիկ է ստանում. ինչպես՝ ոսկի—ըսկէր, տարի—տարէր՝, քեռի—ք՚էռէր և այլն:

Որդի բառը բարբառում սակավ է գործածվում, փոխարինվում է տղա բառով, որ լինում է տըղէնիր:

Ու ձայնավորով վերջավորվող բազմավանկ բառերը ունեն -նիր, որից առաջ առկա է ու>վ հնչյունափոխությունը. առու—հեռվընիր, կատու—կատվընիր: Լեզու բառի հոգնակին է լիզուք՝:

Ա(յ)-ով վերջավորվող բազմավանկ բառերի հոգնակին լինում է -ք/ք՚-ով. ինչպես՝ ակռայ—ակռէք՝, բակլայ—բակլէք՝, երեխայ—յերէխէք՝, կրեայ—կըրյաք, չուխայ—չուխէք՝, սատանայ—սատանէք՝, փեսայ—փէսէք՝:

Վկայ բառի հոգնակին է վըկանիր, -ք/ք՝ հոգնակերտից առաջ ունենք այ>է հնչյունափոխություն, ինչպես երևում է վերևի օրինակներից, բացի կրեայ բառից, որ մնում է անփոփոխ:

Բարբառում վերջաձայն ն ունեցող բառերի բարբառային հոգնակերտ մասնիկն է իր, որից առաջ աշխարհաբարի մեջ եզակի թվում ընկած ն-ն վերականգնվում է. գառն—կառնիր, դուռն—տ՚ըռնիր, եղն—իղնիր, թոռն—թուռնիր, ծունկն—ծընգնիր, հարսն—խարսնիր, ձուկն—ծըկնիր, մատն—մատնիր, մատք՚իր, մուկն—մըկնիր, նուռն—նըռնիր, ոտն—վոտնիր, վուք՚իր (տ-ն սակավ է հնչվում), որդն—որթիր:

Այս կանոնից շեղվում են՝ կամն—կամիր, կուռն—կուռիր, որոնց ն-ն չի վերականգնվում:

Մեկուկես վանկ ունեցող բառերի հոգնակին լինում է և՛ իր, և՛ նիր, և՛ ք՚իր մասնիկներով. ինչպես՝ աստղ—աստըղնիր, սանտր—սանդրիր, մեղր—մէղրիր, ոսկր—ուսկուրք՚իր:

Ծիպռ բառը բարբառում լինում է ճըպռէխ, որի էլ բաղադրիչը համանաբար սովորական եղ (հյութ-եղ, համ-եղ, մո-եղ) ածանցն է ու ածանցի իմաստով. ստանալով նիր մասնիկը, հոգնակին լինում է ճըպռէխնիր, նաև ճըպռէխք՚իր:

Մարմնի զույգ անդամներ արտահայտող բառերի հոգնակին միատեսակ չի կազմվում. օրինակ՝ աչք—աչկիր (իր), ծունկն—ծընգնիր (նիր), ականջ—ականջք՚իր (ք՚իր), յոնք—ընք՚վիր (վիր), ձեռք—ծէռքիր, ծ՚էռնիր (իր):

Ընտանիքի, տոհմի, գերդաստանի իմաստ արտահայտող բառերի հոգնակին կազմում է անք, ինք, օնք/օնք մասնիկներով. ինչպես՝ Տավթանք (Դավիթէնք), Պօսինք (Պօսոնք), Նոշկանք (Նուշիկենք), Մըչօնք, Շ՚էրօնք:

Հավաքական իմաստ արտահայտող բառերը հոգնակի են ունենում մի քանի ձևով. օրինակ՝ փշուր>փուշըրվանք (վանք), փըշըրտանք (տանք), փըշուրնիր (նիր), փըշուրք՚իր:

Մի քանի բառեր, որոնք շատ բարբառներում հոգնակիի սովորական ձևերից շատ են շեղվում, Ոզմի բարբառում հոգնակիի հետևյալ ձևն են ունենում. մարդ—մարտիր (իր), կին, կնիկ—կընկտիր (տիր), քույր—քուրիր (իր), եղբայր—ախպէրք՚իր (ք՚իր), ամիրայ—ամըրըստար (տար):

Քոյր բառը վերջին բաղաձայն ունեցող բարդ բառերի հոգնակի թվում -իր վերջավորության փոխարեն լինում է -նիր (մօրք'արնիր)։

Ոզմի բարբառի հոգնակի թվի այս նկարագրությունից երևում է, որ՝

ա) հոգնակերտ մասնիկները բավականաչափ շատ են։

բ) Շատ ավելի տարածված են իր, նիր, ր/ր', տիր, քիր/ք'իր:

գ) Հոգնակերտ մասնիկները, որոշ բացառությամբ, օրինաչափ գործածություն ունեն և պայմանավորված են վանկաքանակով (միավանկ, բազմավանկ), բառերի արտահայտած նշանակությամբ (ինչ իմաստ են արտահայտում), վերջնահնչյունի որակով (ու վերջավորվող և ի-ով բառեր) և այլն:

դ) Մի քանի մասնիկներ կազմությամբ բաղադրյալ են (տ+իր, ք+իր, վ+իր, թ(<տ)+ան ք և այլն), որոնցից միայն վերջին հոգնակերտ բաղադրիչն է արտահայտում հոգնակի թվի իմաստ, դրանից առաջ եղած մյուս մասնիկները ժամանակի ընթացքում կորցրել են այդ իմաստը։

ե) Հոգնակերտ մասնիկի ավելացմամբ տեղի է ունենում բառամիջի ձայնավորների հնչյունափոխություն (ի>է, ու>վ, այ>է, ո>ու և այլն)։

Հոլովում

Ինչպես կը ճյուղի բոլոր բարբառները, Ոզմին ևս ունի 6 հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական և գործիական: Չկա ներգոյական հոլով, դրա իմաստն արտահայտվում է սեռական հոլովով և մըչ, մէչ կապով։

Ուղղական հոլովը բառի ուղիղ ձևը լինելով, գործածվում է և անորոշ առումով, և՛ որոշյալ: Առաջին դեպքում բառը կարող է անորոշ հոդ ընդունել կամ ոչ մի հոդ էլ չընդունել, իբրև անորոշ հոդ հանդես է գալիս մէ-ն։

Անորոշ թօխթ ընգավ (թուղթ ընկավ), մէ թօխթ ընգավ (մի՝ անորոշ, թուղթ ընկավ), տըղա էկավ, մէ տըղա էկավ։

Որոշյալ առման դեպքում ուղղականը ստանում է որոշիչ հոդ, երբ բառը վերջանում է ձայնավորով: Այս պարագայում հոդը լինում է ն-ն.

Էսա ծին թօխ ա (այս ձին թուխ է), մէ փեսէն կ'էրթա (մեր փեսան գնում է)։

Բաղաձայնով վերջացող բառերը սովորաբար որոշիչ հոդ չեն ընդունում, ինչպես Վանի բարբառը. ընու խէր, մէր էկէն (նրա հայրը, մայրը եկան). անունց խէրիր, մէրիր էկէն (նրանց հայրերը, մայրերը եկան):

Հոդ չեն ընդունում նաև հատուկ անունները (անձնանունները, տեղանունները), ինչպես՝ Կարապետ կ'էրթա, ախպէր կը կ'ա (Կարապետը գնում է, եղբայրը գալիս է). Վան քաղաք ա, Հօզէմ կ'էղ ա (Վանը քաղաք է, Ոզմը գյուղ է). Ամրօ մըկա լէ կա (Ամրոն այժմ էլ կա՝ ապրում է):

Սեռական հոլովը նայած թե գոյականները ինչ հնչյունով են վերջանում կամ ինչ են ցույց տալիս, հոլովական տարբեր վերջավորություններ ունեն: Սեռականի վերջավորություններն են՝ ի, ու//ա, ա//ա, ան//ան, վան, օր, ուչ, իր, օ:

Սեռական հոլովով բառերը հոդ չեն ընդունում:

Տրական հոլովը ընդհանուր առմամբ նման է սեռականին, միևնույն վերջավորությունները նաև տրական հոլովի մեջ են հանդես գալիս: Տրական հոլովը, սակայն, տարբերվում է սեռականից, այդ տարբերությունը հանդես է

գալիս, երբ գոյականը գործածվում է որոշյալ առումով, այս դեպքում սեռականի հոլովաձևին ավելանում է որոշիչ հոդ. ինչպես՝ ձի տըվին մայրու, ձի տըվին էսա մայրուն:

Հայցական հոլովը *որոշ առանձնահատկություններ ունի. որոշյալ առման դեպքում սովորաբար հոդ չի ստանում, անձի անունները ձևով հաճախ նման են տրականին. որոշյալ հայցականը երբեմն ստանում է* ըզ(զ) *նախադիրը. օրինակ՝ ծ'օն* սըրպա *(ձյունը մաքրիր). օրաք՝ պի (ուրագը բեր). ըմ* ախպօր *կուզիմ (իմ եղբորը սիրում եմ). իս (ըս)* տեսա Հազեմ, *Վան (ես տեսել եմ Ոզմը, Վանը), ախպէր ս'ուրաչ կը տըփա (եղբայրը ծեծում է քրոջը), էկէն փախցուցին* ըզձը *(եկան փախցրին ինձ): Բայց նաև՝* °ուսկեն *իպի (ոսկին բերեց), որտեղ հոդ է ընդունել որոշյալ հայցականը. կամ՝ տօ" կը սիրըս* զ'ախճեկ *(դու սիրում ես (այն) աղջկան), որի մեջ անձի անունը հայցականում նման է ուղղականին:*

Բացառական հոլովի *սովորական վերջավորությունն է* են. *ինչպես՝* մօրեն, կ'ըրք'են *(գրքից)*, սարեն, ք'ուրաչեն *(քրոջից)*, կուտուշք'իրեն *(կոտոշներից): Բացի սրանից, ոչ քիչ դեպքում բացառական է կազմվում*ից, ուց, օց *վերջավորությամբ. ինչպես Վանի բարբառի մեջ է. այսպես՝ կա* յնըմընզ'են *և* յերմընզ'ից, մըռնըմեն *և* մըռնըմուց, կ'եանից, ախպօրից, ախպերք'իրօց *և այլն:*

Անձնանունները ունեն բացառականի մի ուրիշ ձև ևս՝ մենէ *բառամասնիկով, որը դրվում է սեռական հոլովաձևի վրա. ինչպես՝* խօրեն *և* խօր մենէ *(հորից),* կընզ'ամեն *և* կընզ'ան մենէ *(կնոջից),* տիրաչեն *և* տիրաչ մենէ *(տիրոջից):*

Բացառականի այս վերջավորությունները առկա են նաև հոգնակի թվում. ուսկըռնիրեն *(ոսկորներից),* կ'ըեղրանք'են *(գյուղերից),* մըռնիմք'իրեն *և* մըռնիմք'իրուց, ք'եռենցեն *և* ք'եռենց մենէ *և այլն:*

Գործիական հոլովի *վերջավորությունն է* օվ//օվ. *օրինակ՝ խացօվ, ծըեթօվ, ճ'օ" րով, Վանօվ, հավընըէրօվ, կ'ըեղրանք'օվ (հացով, ձեթով, ջրով, Վանով, տուներով, գյուղերով): Գործիական հոլովի մի այլ ձև է* վէ *բառամասնիկով բաղադրյալ ձևը, այս բառամասնիկը դրվում է ուղղական ձևի վրա, վերջադաս. ինչպես՝* սար վէ, կ'ըեղրանք վէ, պատ վէ *(սարով, գյուղերով, պատով): Բերված օրինակներից երևում է, որ* վէ *բառամասնիկը մեծ մասամբ գործածվում է տեղ, տարածություն արտահայտող կամ որպես այդպիսին մըտածվող գոյականների հետ:*

Ներգոյական հոլովը *չկա Ոզմի բարբառում, ինչպես այն չկա կը ճյուղին պատկանող բոլոր բարբառներում: Դրա իմաստը արտահայտվում է մի քանի ձևով.*

ա) Սեռական հոլովով մէչ *կամ* մըչ *կապով, ըստ որում առաջին դեպքում* մէչ*-ը լինում է ետադաս, իսկ երկրորդ դեպքում* մըչ*-ը նախադաս. ինչպես* տան մէչ *և* մըչ տան:

բ) Հայցական հոլովով և ինի *ետադրությամբ.* խօ" նզ' ինի *(խնկի մեջ),* կըժիր ինի *(կժերի մեջ):*

գ) Սեռական հոլովաձևով. Շուշիկ Բավառա յա (Շուշիկը Բավառում է):

դ) Հայցական հոլովաձևով. հազէմ վըեռվակ չը կէր. թաղիս կէր (Ոզմում վերմակ չկար, թաղիք կար): Հազէմ կըռիվ չիլէլ (Ոզմում կռիվ չի եղել), էն քաղաք է (Նա քաղաքում է):

ե) Բացառականի վէ բառ-մասնիկը նաև ներգոյականի իմաստ է արտահայտում հայցականի հետ. ինչպես՝ մօ՞՞խ վէ (մխի մեջ, մխում)։

Այս ամենից ավելի տարածված է առաջին ձևը։

Հ ո լ ո վ ու մ ն ե ր

Ինչպես արդեն ասել ենք, գոյականները ենթարկվում են տարբեր հոլովման։ Այժմ քննենք դրանցից յուրաքանչյուրը առանձին։

Առաջին հոլովում՝ ի

Այս հոլովման վերջավորություններն են՝ սեռական և տրական -ի, բացառական էն, ից, գործիական օվ//օվ:

Հոգնակի սեռական-տրականը լինում է ի, ու, բացառականը էն, ից, ուց, գործիականը օվ//'օվ, օրինակ՝

Ուղ.	ճօղ	ճըղիր	մարթ	մարթիր
Ս.	ճըղի	ճըղիրի	մարթի	մարթիրի
Տ.	ճըղի	ճըղիրի	մարթի	մարթիրի
Հ.	ճօղ	ճըղիր	մարթ(ի)	մարթիր(ի)
Բ.	ճըղէն	ճըղիրէն	մարթէն	մարթիրէն
Գ.	ճըղօվ	ճըղիրօվ	մարթօվ	մարթիրօվ

Այսպես են հոլովվում մեծ թվով գոյականներ. ինչպես՝

ա) ազգ>ասկ, աթոռ>աթ°ուռ, ականջ>ականջ, աղ>աղ, աղբ>ախպ, աղբյուր>հախպ'ուր, աղուն>աղուն, աղքատ>ախկատ, ամպ>ամբ, անէծք>անէսկ, անիծ>անիծ, անձրև>անձրէվ, աշակերտ>աշկէրտ, աստղ>աստըխ, արևն>էրուն, արմունկն>յերմօնգ':

բ) Կենդանիների և թռչունների անունները. ինչպես՝ աղուէս>աղվէս, այծ>յէծ, արծիվ>առծիվ, խոզ>խօզ,

ոչխար>օխճար	քուռակ>ք'օռակ
աղաւնեակ>յէղվընիկ	օձ>՞՞օց
արջ>առճ	գոմէշ>կ'օմէշ
մրջիմն>մըռճիմ	արջառ>աճառ
ուլ>°ուլ	կռունկ>կըռ°ունգ

գ) Ու-ով վերջացող մի քանի բառեր. ինչպես՝ լու>լ°ու, լըվի, լըվից, լըվէն, լըվօվ. ձու>ծ'ու, ծ'ըվի, ծ'ըվից, ծ'ըվօվ:

Թրու և կծու բառերը, որ բարբառում լինում են թըրօ և կըծօ, եզակի սեռականում ունենում են ա վերջավորություն՝ թըրվա, կըծվա. ըստ որում ու>օ-ից առաջ տեղի է ունենում ու>օ>վ հնչյունափոխություն:

Լեզու>լիզու բառի սեռականը ունի -ը հոլովիչը, որ երբեմն հանդես է գալիս նաև այլ բառերում:

դ) Ենթակայական դերբայը, ինչպես՝ եփող—էփօղ, խմող—խըմ՞՞օղ, լիզող—լիզօղ, գրել—կ'ըրօղ, դիմանալ—տ'իմացօղ, լցնել—լ'ըցօղ, խմեցնել—խըմցօղ, երևալ—յէրէվ(ա)ցօղ, լալ—լացօղ, լվանալ—վըլ՞ցօղ, մոռանալ—մօռցօղ, նստել—նըստօղ, ուտել—կէրօղ, սիրել—սիրօղ, փափկել—փափկ°օղ:

ե) Ուղղականում — ութիւն>ութէն-ով վերջացող բառերը. բարեկամութիւն>պէրէկամութէն, գէշութիւն>կ'էշութէն, խաչելութիւն>խաչէլութէն, հարսնութիւն>խարսնութէն, մարդութիւն>մարթութէն, ուրախութիւն>հուրախութէն։

զ) Փոխառյալ բառերը. ինչպես՝

դուշման>դուշման, դուշմ(ա)նի,

իշտահ>իշտահ, իշտահի։

Երկրորդ հոլովում՝ ու/ում

Այս հոլովման վերջավորությունները են՝ սեռ. ու//ում, *տրկ.* ու'/ում, *բաց.* էն, ուց/ում, *գործ.* օվ/ օվ։

Հոգնակի սեռ. ու//ում, *տրկ.* ու//ում, *բաց.* ուց//ում, էն, *գործ.* օվ//ով։

Այս հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Ուղղականում ի-ով *վերջացող բառերը. ինչպես՝ գարի>կ'արի, գինի>կ'ինի, ոսկի>՞օսկի, քամի>ք'ամի, հոգի>խ՞օկ'ի, որբևայրի>ուրփրվէրի, խնամի>իրնամէի, մաքի>մաքէի, ջորի>ճարէի, քենի>ք'էնի, քեռի>ք'էռի, հայելի>խէյլի, ձի>ծ'ի։*

Այս կարգի բառերից կաշի *բառի սեռականը ունի* ի *վերջավորություն, որով և ուղղականն ու սեռականը իրար նման են՝* կաշի *(կաշի կըա՞ուր)։ Նույնն է նաև* ուռի *բառը (օռի ճուղ)։* Սամի *բառի սեռականը լինում է* սամը *(սամը ծէր)։*

բ) ա(յ)-*ով վերջացող բառերը. երեխայ>յէրէխա, յէրէխու, -ուց, -օվ, ճամփայ>ճամփախ, չուխայ>չօխա, վկայ>վըկա, սատանայ>սատանա, հինայ>խինա։*

Տղայ *և* փեսայ *բառերի սեռականը* ա-*ով է վերջանում.* տըղա *անուն,* փէսա *անուն (տղայի անունը, փեսայի անունը)։*

Բակլայ *բառը գործածական չէ։*

գ) Անորոշ դերբայը. ասել>ասիլ, ասիլու, եփել>էփիլ, էփիլու, ներկել>նէրկիլ, նէրկիլու, ուտել>ուտիլ, ուտիլու և այլն։

դ) Տարբեր գոյականները. ինչպես՝ ծով>ծ՞ուվ, ծ՞ուվու, ջուր>ճ՞ուր ճ՞ուրու, լուսնակ>լուսնակ, լուսնըկու, գլուխ>կ'ըլ՞ուխ, կ'ըլ՞ուխու, հայ>խայ խայու, աստուած>աստվածծ, աստըծու, կորեակ>կուրիկ, կուրկու, ճնճղուկ>ճընջըղուկ, ճընջըղկու, մասուր>մասուր, մասուրու, մրջիւն>մըռճիմ, մըռճըմու, ուլունք>ուլնիք, ուլնիքու, պորտ>պուրտ, պուրտու, երեց>էրէց, իրիցու, վարժապետ>վարժապիտ, վարժապիտու, գող>կ'ող, կ'ողու, ժամ>ժամ, ժամու, կոիւ>կոէյվ, կըռվու, հող>խուղ, խուղու, մարդ>մարտ, մարտու, շերեփ>շիրիփ, շիրիփու, սով>սով, սովու, ահ>ախ, ախու, ձի>ծէի, ծիյու։

Երրորդ հոլովում՝ վան

Վան *(<ու + ան) հոլովման վերջավորություններն են՝ եզակի սեռ.* վան, *տրկ.* վան, *բաց.* -ից, -ուց, -էն, *գործ.* օվ/ օվ։

Ու.	*ամէ'ս*	*ամըսք'իր*
Ս.	*ամէ'սվան*	*ամըսք'իրու*
Տ.	*ամէ'սվան*	*ամսք'իրու*
Հ.	*(զ)ամէ'ս*	*(զ)ամը'սք'իր*

Բ.	ամէ՛սվընէ	ամրուք՛իրէն
	ամսուց, ամսվանից	
Գ.	ամէ՛սով	ամըուք՛իրով

Վան հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Ժամանակ ցույց տվող բառերը. ինչպես՝ գիշեր>քիշիր, երեկոլ>հիրկուն, երեկ>հէրէկ, գատիկ>գատէ՛գ, կիւրակէ>կ՛ըրակէ, շաբաթ>շաբաթ, ուրբաթ>օրփաթ, տարի>տարէն, ցերեկ>ց՛էրէկ, օր>՚՚օր, ձմեռ>ձ՛ըմէռ, ամառ>ամառ, կ՛արուն (<գարուն) և աշ°ուն (<աշուն) լինում են կ՛արնան, աշնան, իսկ ժամ (<ժամ) բառը՝ ժամը:

բ) Մահ և քունի բառերը. մախ– մախվան (հաճախ հնչյունների դրափոխությամբ գործածվում է խավան). թոնիր>թուն՝իր, թուրվա (այստեղ ընկել է վերջի ն-ն):

Չորրորդ հոլովում՝ ան//ան

Այս հոլովման պատկանող բառերը ունեն հետևյալ վերջավորություններ՝ եզակի սեռ. ան//ան, տրկ. ան//ան, բաց. էն, ից, գործ. ով//ով:

Ան//ան հոլովման ենթարկվում են մի քանի կարգի բառեր.

ա) Գրաբարում ն հանգ ունեցող ու ներքին թեքման մի շարք բառեր. բուռն>պռո, պըռան, գառն>կ՛առ, կ՛առան, դուռն>տ՛ու, տ՛րան, կուռն>կ°ու, կըռան, ձուկն>ծ՛°ուկ, ծըկան, նուռն>նօռ, նըռան, մուկն>մ°ուկըն՝ մըկան, ասեղն>աս°էղ, ըսղան:

Հոլովման պատկերը հետևյալն է.

Ու.	մ°ուկըն	մըկնիր
Ս.	մըկան	մըկնիրու
Տ.	մըկան	մըկնիրու
Հ.	(կ)մ°ուկըն	(գ)մըկնիր
Բ.	մըկէն, մըկից	մըկնիրէն, մըկնիրուց
Գ.	մըկօվ	մըկնիրօվ

բ) Ուղղականում ու-ով վերջացող բառեր. ինչպես՝ տուն>տ°ուն, տան, շուն>շ°ուն, շան, անուն>անուն, ընվան, աշուն>աշ°ուն, աշնան, գարուն>կ՛արուն, կ՛արնան, մածուն (<մածուն) բառը լինում է մածընի:

գ) Մի շարք այլ կարգի բառեր. ինչպես՝ աղջիկ>ախճէ՛գ, ախճըկան, այր>իրիկ, հիրկան, կին>կընիկ, կընգան, հորթ>հուրթէգ՛, հուրթկան, սեամ>սիմք՛, սիմքան, գիրկ>կ՛իրկ, կ՛ըրկան, սիւն>ս°ուն, սըյան, ձիւն>ձ°ուն, ծիյան, ժամտուն>ժամտուն, ժամտան:

Հինգերորդ հոլովում՝ օր

Այս հոլովման վերջավորություններն են՝

Եզակի— սեռ. օր, տրկ. օր, բցռ. էն, ից, գործ. օվ//օվ.

Հոգն.— սեռ. ու, տրկ. ու, օն, բցռ. օց, ից, (մ)էն, գործ. օվ//օվ

Հոլովման պատկերը հետևյալն է.

Ու.	խէր	խէրիր	ախպէ՛ր	ախպէ՛րք՛իր
Ս.	խօր	խէրիրու	ախպօր	ախպէ՛րք՛իրու

Տ.	խօր	խէ՛րիրու, խէ՛րիրօն	ախպօր	ախպէ՛րք՛իրու
Հ.	(ըղ)խօր, (ըղ)խէր	(ըղ)խէրիր, (ըղ) խէրիրու(օն)	(ղ) ախպօր, ախպէր	(ղ) ախպէ՛րք՛իրու, (ղ)ախպէ՛րք՛իր
Բ.	խօրէն, խօրից	խէրիրօց	ախպօրմէն, ից	ախպէ՛րք՛իրօց
Գ.	խօրօվ	խէրիրօվ	ախպօրմօվ	ախպէ՛րք՛էրօվ

Այս հոլովման ենթարկվում են ուղղական այր>եր վերջավորվող բառերը, որոնք ազգակցական կապ են արտահայտում. մայր>մէ՛ր, մօր, եղբայր> ախպէ՛ր, ախպօր, սանահայր>սանախէ՛ր, սանախօր, հորեղբայր>խօրօխպէր, խօրօխպօր, սանամայր>սանամէ՛ր, սանամօր։

Վեցերորդ հոլովում՝ ուչ//աչ

Այս հոլովման վերջավորությունններն են՝

Եզակի — սեռ. ուչ//աչ, տրկ. ուչ//աչ, բցռ. էն, ից, գործ. օվ//օվ

Հոգն.— սեռ. ու, ուց//աց, տրկ. ու, ուց//աց, բցռ. էն, ուց//աց, գործ. օվ//օվ.

Ու.	ք՛ար	ք՛ըվուրք՛իր, ք՛արիր
Ս.	ք՛արուչ	ք՛ըվուրք՛իրու, ք՛արուց
Տ.	ք՛արուչ	ք՛ըվուրք՛իրու, ք՛արուց
Հ.	(ըղ)ք՛արուչ, (ըղ)ք՛ար	(ըղ)ք՛ըվուրք՛իր (ու)
Բ.	ք՛արուչէն, ք՛արից	ք՛ըվուրք՛իրէն, ք՛արուրուց
Գ.	ք՛արուչօվ	ք՛ըվուրք՛իրօվ, ք՛ըվուրք՛օվ

Այս հոլովման տակ են անցնում ազգականություն ցույց տվող հետևյալ բառերը՝ աներ>անիր, անիրուչ, ընկեր>ընգ՛իր, ընգ՛իրուչ, կնքաւոր>ք՛օուր, ք՛օուրի, տանտիկին>տանտըկէն, տանտըկնուչ, տէր>տէ՛ր, տիրուչ, քենի> ք՛էնի, ք՛էնուչ, քոյր>ք՛ար, ք՛արուչ, տանտէր>տանտէ՛ր, տանտըրուչ։

Տեր՛եր (<տայգր) և սկեսուր (<սկեսուր) բառերի սեռականը ունի իր (<որ) վերջավորություն՝ տեկիր տօն, սկեսիր տըղա (տեքոր տուն, կեսուրի տղան)։ Տալ՛վ (<տալ) բառը պատկանում է ի հոլովման. տալի տօն։

Յոթերորդ հոլովում՝ ա//ա

Այս հոլովման վերջավորությունններն են՝

Եզակի— սեռ. ա//ա, տրկ. ա//ա, բցռ. ա//ա, ից, գործ. օվ//օվ, է,

Հոգն.— սեռ. ու//ու, տրկ. ու//ու, բցռ. ից, է, գործ. օվ//օվ

Ու.	Վան	տատըէկ	տատըէկտիր
Ս.	Վանա	տատկա	տատըէկտիրու
Տ.	Վանա	տատկա	տատըէկտիրու
Հ.	(ըղ)Վան	(ըղ)տատկա	(ըղ)տատըէկտիրու
Բ.	Վանա, Վանից	տատկէ	տատըէկտիրէ
Գ.	Վանօվ, Վանվէ	տատկօվ	տատըէկտիրօվ

Այս հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Տեղանունները. ինչպես՝ Բաքու>Բաքու, Բաքվա, Երևան>Հէրէվան, Հէրէվա, Հէրվանա, Թալթ>Թըլալթ, Թըլալթա, Աղմ<Հուղ՛էմ, Հուղ՛մա, Վա-

րագ>Վարձք, Վարաք՛ա, Վան>Վան, Վանա, Ղարս>Կարս, Կարսա, Սասուն >Սասուն, Սասմա, Նարեկ>Նարէկ, Նարէկա։

Շատախ տեղանվան սեռականը լինում է Շատխու, իսկ Մուքս (<Մոկս) -ինը՝ Մուկաց։

բ) Ուղղական հոլովում իկ-ով վերջացող բառերը, ինչպես՝ կատիկ>կատըէկ, կատկա, պապիկ>պապըէկ, պապկա, մամիկ>մամըէկ, մամկա, տատիկ >տատըէկ, տատկա։

գ) Մի քանի բառեր և անձնանուններ, ինչպես՝ տղայ>տըղէ՛ն, տըղա, փեսայ>փէսէն, փէսա, Արշակ>Արշակ, Արշակա, Ավետիս>Ավըէտէ՛ս, Ավէտսա, Խաչով>Խօչօ, Խօչվա։

Ութերորդ հոլովում՝ օ

Եզակի — սեռ. օ, տրկ. օ, բցռ. մենե, (բառ-մասնիկ) գործ. ով/օվ.

Այս հոլովման պատկերն է.

Ու.	Բօզօ	Հ.	Բօզօ(-ն)
Ս.	Բօզօ	Բ.	Բօզօ մէնէ
Տ.	Բօզօ(-ն)	Գ.	Բօզօյօվ

Օ հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Օ-ով վերջացող կրճատ անձնանունները, որով իրար նման են ուղղականը և սեռականը.

Հակօ (<Հակոբ), Հակօ, Մըկօ (Մկրտիչ), Մըկօ, Կըրտօ (Մկրտիչ), Կըրտօ, Զաք՛օ (Զաքար), Զաք՛օ, Հարօ (Հարություն), Հարօ, Համբօ (Համբարձում), Համբօ։

բ) Որտեղացի ցույց տվող բառերը, ինչպես՝ աշտարակցի>հաշտարակցի, հաշտարակցօ, երևանցի>հէրէվանցի, հէրէվանցօ, ոզմեցի>վօզըմցի, վօզըմցըօ։

Մի քանի նման բառեր սեռականում ունեն ի հոլովիչ, ինչպես՝ ղարաբաղցի>կարաբախցի, կարաբախցըրի, վանեցը>վանըցի, վանըցէրի, վանըցուց, վանըցօվ, շատախցի>շատըխցի, շատախցիրի։

Մոկացի (<Մոկացի) բառի սեռականը լինում է մուկացուց։

Իններորդ հոլովում՝ կա

Այս հոլովման վերջավորությունններն են՝

Եզակի — սեռ. կա, տրկ. կա, բցռ. մէնէ, (բառ-մասնիկ) գործ. ով//öվ.

Ու.	Հակ՞օփ	Հ.	Հակ՞օփ
Ս.	Հակ՞օփկա	Բ.	Հակ՞օփ մէնէ
Տ.	Հակ՞օփկա	Գ.	Հակ՞օփով

Կա հոլովման են ենթարկվում մի շարք անձնանուններ. օրինակ Դավիթ>Տավըէկ, Տավկա, Հակոբ>Հակ՞օփ, Հակ՞օփկա, Մարգարիտ>Մարկ՛ըրըէտ, Մարկըրտկա, Մուրադ>Մուրադ, Մըրուդկա, Պետրոս>Պէտրուս, Պէտրուսկա, Պողոս>Պուղուս, Պուղուսկա, Խաչով>Խօչօվ, Խօչօվկա, Կարապետ>Կարապիտ, Կարապըտկա, Գրիգոր>Կ՛ըրուկուր, Կ՛ըրուկուրկա, Մարգար>Մարքար, Մարքարկա, Անուշ>Անուշ, Անուշկա, Հուսիկ>Հուսիկ, Հուսկա։

Տասներորդ հոլովում՝ ը

Այս հոլովման սեռականն ունի ը վերջավորություն, բացառական ից, գործ. ով օվ. Լեզու>լիզու, լեզվը, լեզվից, -էն, լեզվով, սամի>սամ'ի, սամը, սամ'ից, սամ'օվ, հարան>խ'արս, խ'արսը, -ից, -օվ, ժամ>ժամ, ժամը, աղեղն>անէղ, անըգը, ակն>ակ, ակը, ծիրտ>ծ'էրտ, ծ'էրտը, կծիկ>կրծէյգ, կըծկը, ուղեղ>ըղէղ, ըղըղը, տիկ>տիկ>տ'էկ, տըկը, գիկ (աքլոր), գիկը։

Տասնմեկերորդ հոլովում՝ ց

Այս հոլովման պատկանող բառերը չունեն եզակի թիվ, գործածվում են միայն հոգնակի։ Հոգն. ուղղականում ունեն -ք վերջավորություն, որից առաջ՝ էն, ան, օն, որ լինում է էնք, անք, օնք։ Սեռ. ց, տրկ. ց, բցո. ից, գործ. օվ, Նուշիկէնք — նուշիկանց, մրչօնք — մրչօնց, Տավրէթ — Տավթանց, Հակ'օփէնք — Հակ'օփէնց։

Գրաբարյան հոլովաձևեր

Կան ոչ մեծ քանակությամբ բառեր, որոնք բացի այս կամ այն սովորական հոլովման ենթարկվելուց, ունեն նաև գրաբարյան հոլովաձև։ Դրանցից են՝ էլ (օտար մարդ), էլոց (<այլ. այլոց), աչք — աչիչ, ատամ — ատման (և ատամի), խելք — խէլաց (և խէլք'ի), խօսք — խօսաց (և խօսկու.), ծէ'ռ — ծէռաց (և ծէռքի), մէչկ — մէճաց (և մէճկ'ի), միտք — մըտաց, վ'ոտն — վ'ոտաց, կամք — կամաց, փառք — փառաց (փառքի), վանք' — վանից (և վանք'ի), օր — ավուր (և օրվա. օրվան)։

Ա Ծ Ա Կ Ա Ն

Ոգմի բարբառում երկու տեսակի ածականները (որակական, հարաբերական) խոսքի մեջ շարադասվում են գոյականից առաջ և չեն համաձայնում նրա հետ ոչ թվով, ոչ հոլովով. օրինակ՝

տ'ալար ճօղ, տ'ալար ճըղիր, տ'ալար ճըղէն, տ'ալար ճըղիրէն և այլն։

Համեմատության աստիճանները

Ածականի համեմատության աստիճանները երեք են՝ դրական, բաղդատական, գերադրական։

Բաղդատական աստիճանը կազմվում է՝

ա) Համեմատելի առարկան բացառական հոլովով, իսկ ածականը դրական աստիճանով գործածվելու միջոցով.

Ինչպես՝ իմ խէր քու խարէն ճուչ ա (իմ հայրը քո հորից մեծ է)։

բ) Ուղղական հոլովով համեմատելի առարկայի վրա ք'անց, չընց (<քան ղ) գործածվելով. ինչպես՝

իմ տրդէն ք'անց քու ախչէ'գ' ճուչ ա.
մէ բաղ չընց ծիր բաղ լէն ա։

Առանց ածականի, երկու կամ ավելի գոյականների հետ ք'անց կապը արտահայտում է սոսկ համեմատվող և համեմատող առարկաների՝ իրար նկատմամբ ունեցած նմանությունը. ինչպես՝ ախճէ'գ' ք'անց լ'ոսնակ, մէր ք'անց արիվ (աղջիկը՝ ինչպես լուսին, մայրը՝ ինչպես արև)։

գ) Բաղդատական աստիճանի իմաստը սաստկացնելու նպատակով հիշյալ ձևերին ավելանում է հավելի (<ավելի) կամ դըհա փոխառյալ (թուրքերենից) բառը. օրինակ՝ էսա կ'ըէդ էնա կ'ըէդէն հավելի (դոհա) մէնձ ա (այս գյուղը այն գյուղից ավելի մեծ է)։

Իմաստի սաստկացման նպատակին է ծառայում նաև շատ բառը. օրինակ՝ շատ օրախ տըղէ'քտիր. շատ հէրկէ'ն կ'իտ (շատ ուրախ տղաներ, շատ երկար դնա)։

Դերադրական աստիճանի կազմությանը երկու միջոց կա՝

ա) համմէնեն բառը ածականից առաջ դործածելու. ինչպես՝

համմէնեն ճուչ տըղէն կ'էթա (ամենամեծ տղան գնում է).

համմէնեն ծուռ, համմէնեն խամով և այլն։

բ) Ածականը կրկնելու, ըստ որում կրկնվող ածականը ուղիղ ձև է ունենում, իսկ դրա նախորդ ածականը գործածվում է գոյականաբար և ունենում է հոգնակի բացառականի կամ սեռականի ձև. ինչպես՝ ծ°ուռերու ծ°ուռ (ամենագիժ), խ°օրտք'իրեն խ°օրտ (ամենագեղեցիկ) և այլն։

Ածականը հոլովվում է, երբ գոյականաբար է գործածվում։ Այս դեպքում ենթարկվում է մեծ մասամբ ի հոլովման.

լավ—լավ. լավի, պինդ—պ°էնդ, պ°էնդի, պընդի.

գեշ—կ°էշ, կ°էշի, հաստ—խաստ, խաստի և այլն։

ԹՎԱԿԱՆ

Քանակական թվականներն են՝ 1 մէկ, 2 յէրկո, 3 յիրէք', 4 չուրս, 5 խէ'նգ', 6 վից, 7 յոթ, 8 օթ, 9 է'ն, 10 տաս, 20 քիսան, 30 յէռսօն, 40 քառսօն, 50 հէ'սօն, 60 վաթսօն, 70 յոթանասուն, 80 ութանասօն, 90 ինըսօն, 100 խարիր, 1000 խազար, 1000,000 մըլյոն։

Բարդ թվականները կազմվում են՝

ա) Տասնավորներին միավորների պարզ կցումով. ինչպես՝ 11 տրսրնմէկ, 14 տրսրնըչուրս, 15 տրսրնխէ'նգ' և այլն։

բ) Տասնավորների ու բաղաձայնով սկսվող միավորների միջև ը ձայնավորով. ինչպես՝ 21 քրսանըմէկ, 27 քրսանըյոթ, 41 քառսօնըմէկ և այլն։

գ) Տասնավորի և ձայնավորով սկսվող թվականի միջև վ բաղաձայնի ավելացումով. ինչպես՝ 12 տրսրվէրկո, 13 տրսրվիրէք', բայց՝ 72 յոթանասունյէրկո։

Քանակական թվականները գոյականաբար գործածվելիս հոլովվում են՝ ենթարկվելով -ի հոլովման.

1. մէկ, մէկի, մէկից, մէկով. 2. յէրկո, յէրկոսի. 3. յիրէք'. յիրէք'ի. 4. չուրս, չուրսի, չուրսից, չուրսով և այլն։ 20. քիսան, քիսանի, 30. յէռսօն, յէռսօնի, 100. խարիր, խարիրի։

Բարդ թվականների կազմության և հոլովման ժամանակ տեղի է ունենում հնչյունափոխություն։

Տաս (<տասն) թվականը երբ միանում է բաղաձայնով սկսվող միավորի, դառնում է տրսրն (տրսրնխէ'նգ'), իսկ ձայնավորով սկսվող միավորին կցվելիս՝ տրսր (տրսրվիրէք')։

Քսանից հետո եկող տասնավորները սովորաբար չեն գործածվում. դրա համար հիմք է ընդունվում քսանը և ավելացվում տասնավորը կամ բազմապատկվում քսանը։ Այսպես՝ քիսան և տաս (30), յէրկո քիսան (40), չուրս քի-

սան (80) և այլն։ Սրանց ավելանում են նաև միավորները. օրինակ՝ յէրկ-քիսան ու խէ՛նգ (45), յիրէք՝ քիսան ու չուրս (64) և այլն։

Դասական թվականներ Ոզմի բարբառում չկան։

Բաշխական թվականները կազմվում են քանակական թվականների կրկնությամբ. ինչպես՝ մեկ-մեկ, յերկո-յերկո, յիրեք՝-յիրեք՝, չուրս-չուրս, վից-վից, տաս-տաս և այլն։

Չափական թվականները կազմվում են -նոց մասնիկով, որը դրվում է քանակական թվականի վրա. ինչպես՝ մեկնոց, յիրեք՝նոց, տասնոց և այլն։